

Partij-ideologie bestaat nog wel degelijk in de Nederlandse democratie. Liberalisme, sociaal-liberalisme en *civil society* zijn bijna synoniem voor vvd, d66 en GroenLinks. Maar hoe staat het met de PvdA nu zij de middenpositie van het CDA lijkt te hebben overgenomen? Kees Klop geeft in dit artikel commentaar op 'Rode draden', het ontwerp-beginselprogramma van de PvdA dat op het PvdA-partijcongres van 20 februari jongstleden is besproken. Zijn conclusie: 'De pragmatische benadering van botsingen tussen de beginselen vrijheid, gelijkheid en solidariteit zou van de PvdA een even onvoorspelbare partij als d66 maken.'

De sociaal-democratie in pragmatisch vaarwater?

Overziet men het politieke spectrum dan is van ontideologisering veel minder sprake dan men over het algemeen aanneemt. Het liberalisme is als ideologie springlevend in de vvd. De christen-democratische politieke overtuiging werd in 'Samenleven doe je niet alleen' goed herkend. De kleine christelijke partijen zijn helder. Groen Links loste de spanning tussen haar beginselen vrijheid, solidariteit en duurzaamheid op door te kiezen voor een *civil-society-concept*. En zelfs d66 besloot zich sociaal-liberaal te gaan noemen. De grote onbekende is de Partij van de Arbeid, die sinds de val van de Muur en het kabinet Lubbers III pragmatischer en liberaler is geworden, hoewel haar uit 1977 daterende beginselprogramma nog tot naasting van het bankwezen en de grote industrieën oproept. De partij betrok de machtspositie in het politieke centrum, toen deze haar door het verval van het CDA in de schoot werd geworpen. Het was echter onduidelijk of de PvdA ook ideologisch deze positie zou kunnen innemen. Er werd daarom met belangstelling uitgekeken naar een nieuw beginselprogramma van de Partij van de Arbeid, waartoe al in 1992 door het partijbestuur en het congres was besloten. Dit besluit is eerst na de verkiezingen van 1998 uitgevoerd.¹ Een rapport met een voorlopig ontwerp van een beginselprogramma is in oktober jl. verschenen.² Het rapport stond op 20 februari ter discussie op het partijcongres van de PvdA. Als het, niet-amendabele, voorlopige ontwerp daar draagvlak kreeg, zou aan een definitief ontwerp gewerkt gaan worden. Het rapport - korthedshalve *Rode draden* - behelst vier hoofdstukken: 'Beginselen ter discussie', 'De beginselen van de sociaal-democratie', 'Acht thema's' en 'Proeve van een nieuw beginselprogramma'. In mijn bespreking zal ik tussen haakjes telkens verwijzen naar de paginanummering van *Rode draden*.

‘Grondslag’

Rode draden bevat echt beschouwingen die in een beginselprogram thuishoren. Hoewel de sociaal-democratische publicist Paul Scheffer placht te stellen dat de PvdA geen ‘Archimedisch’ punt heeft, geen grondslag, zoals de christen-democraten die met de Heilige Schrift wel hebben, vinden we in de Proeve toch een formule, die aan de beginselen voorafgaat:

‘Aan het sociaal-democratisch streven ligt een hartstocht voor politiek ten grondslag; de overtuiging dat het gezamenlijk vormgeven aan de maatschappelijke ontwikkeling, op basis van democratische menings- en besluitvorming en de daarbijbehorende strijd om de interpretatie van het algemeen belang, een wezenlijk onderdeel van het menselijk bestaan vormt’ (44).

Met deze ‘grondslagformule’ wordt al direct heel wat gezegd. Op de eerste plaats valt op dat de formule niet specifiek is voor een bepaalde politieke partij. Het is een tamelijk algemeen geformuleerd actief-democratische grondslag, waardoor de sociaal-democratie zich laat leiden. De ‘grondslagformule’ stelt echter ook dat politiek een wezenlijk onderdeel van het menselijk bestaan is en neemt duidelijk stelling tegenover *Politikverdrossenheit*. *Rode draden* beschouwt de mens niet als bourgeois, maar als citoyen. Het stuk zet hier een lijn voort die ook in het door Banning en Den Uyl geschreven beginselprogram van 1959 was verwoord. Elders in het stuk stelt *Rode draden* ook dat ‘emancipatie’, dat wil zeggen: vrij maken, het tegengaan van slavernij, onderdrukking en vanzelfsprekende gebondenheid (15), het streven is ‘dat de uitgangspunten overkoepelt’ (44). Daarin is een ‘oudtestamentische’ impuls te proeven, die de hartstocht voor politiek lijkt te inspireren.

Hoe meeslepend deze ‘grondslagformule’, zeker in combinatie met het ‘overkoepelende’ emancipatiemotief, ook mag zijn, toch rijst er een zekere spanning. In andere hoofdstukken wordt namelijk gesteld dat er niet zoveel meer te bevrijden valt, althans binnen Nederland. Het sociaal-democratische project wordt als tamelijk geslaagd beschouwd. De nadruk verschuift terecht van bevrijding naar ‘vrijheidsbeheer’. Maar wat moet je dan met een ‘overkoepelend’ emancipatiemotief? Natuurlijk, je kunt je richten op nieuwe emancipatievraagstukken, zoals opkomen voor het milieu, voor de multiculturele samenleving, voor de ontwikkelingslanden en voor de internationale statenorde en dat doet *Rode draden*. De antwoorden zijn voor wat de laatste twee vraagstukken betreft echter niet nieuw en voor de eerstgenoemde twee niet overtuigend. ‘Wat eigenlijk nodig is, is een beheersfilosofie. *Rode draden* zoekt een nieuwe beheersfilosofie als ik het goed zie vooral in de maatschappij-opvatting die tot uitdrukking komt in de idee van de ‘complexe gelijkheid’ en het daarbij passende respect voor de differentiatie van maatschappelijke sferen. Op beide kom ik terug.

✦ **Rode draden**
beschouwt de mens
niet als bourgeois
maar als citoyen.

De beginselen opnieuw geïnterpreteerd

De uitgangspunten van de sociaal-democratie zijn, volgens *Rode draden* in traditionele volgorde: vrijheid, gelijkheid en solidariteit (45). Deze uitgangspunten zijn ondeelbaar, dat wil zeggen: op de hele wereld van toepassing (47). Zij moeten niet worden veranderd, maar opnieuw geïnterpreteerd in het licht van actuele ontwikkelingen (45). Zo wordt vrijheid, gedefinieerd als individuele autonomie, herijkt door een sterkere nadruk op de grenzen die de rechtsstaat en de daarin 'gedeelde moraal' aan de individuen stelt; voorts door individuele emancipatie niet te zien als tegenstelling met, maar als basis voor groeps- en gemeenschapsvorming; en tenslotte door individuele vrijheid te koppelen aan een op respect gebaseerde omgang met de natuur (45). Het gaat *Rode draden* dus om een genormeerd vrijheidsbegrip, al wordt nog niet duidelijk of en zo ja, welke rol de overheid heeft bij het stellen van grenzen aan vrijheid op grond van deze normen, dan wel dat men het verwacht van spontane zelfbeperking. Zowel van het één (heffingen om milieuedrag te beïnvloeden) als het ander (een absolute voorkeur voor vrijwilligheid bij gemeenschapsvorming) zijn er voorbeelden te vinden.

Solidariteit, het besef en de vormgeving van lotsverbondenheid tussen leden van de samenleving, tussen generaties en tussen landen, wordt nu zakelijker geïnterpreteerd door mensen ook een eigen verantwoordelijkheid voor hun lotsverbetering te laten. Tegelijk heeft solidariteit nu minder betrekking op een kwantitatief grote arbeidersbeweging, die de macht van het getal kon inroepen, en meer op minderheden hier en elders. Het morele karakter van solidariteit wordt daarmee van groter belang. Opvallend in deze opvatting vind ik dat solidariteit niet wordt gedefinieerd in termen van het liberale wederzijds welbegrepen eigenbelang, welke opvatting de afgelopen jaren ook wel in het PvdA-kamp kon worden gehoord. Solidariteit is voor *Rode draden* meer dan ruil!

Gelijkheid wordt minder absoluut opgevat dan in het vigerende, uit 1977 stammende, beginselprogramma. Het gaat tenminste evenzeer om een gelijke toegang tot essentiële hulpbronnen als om koopkrachtplaatjes (46). Gelijkheid mag nu ook op verschillende terreinen door de betrokkenen verschillend worden ingevuld ('complexe gelijkheid'). Vooronderstelling hierbij is wel dat de thans bereikte inkomensverdeling wordt gehandhaafd en dat het draagkrachtbeginsel een essentieel onderdeel van het belastingstelsel blijft.

Duurzaamheid geen zelfstandig beginsel

In de Proeve ontbreekt naast gelijkheid, vrijheid en solidariteit een zelfstandige waarde die de omgang met de natuur en het milieu kan bepalen. In de politiek geldt terzake het container-begrip duurzaamheid. Dat begrip komt elders in het

rapport wel aan de orde (5, 22, 27, 33, 51 en 52), maar is niet als zelfstandig beginsel geadopteerd. Ter vergelijking: het kernbegrip rentmeesterschap vigeert sinds 1980 in christen-democratische beginselprogramma's. Daarvóór was er bij de voormalige drie partijen geen kernbegrip dat deze thematiek regelde. De PvdA had dus ook voor een nieuw eigen beginsel kunnen opteren, maar heeft dat (nog?) niet gedaan. In plaats daarvan wordt duurzame ontwikkeling gedefinieerd als 'vrijheid plus ruimte- en tijdsdimensie: wie rationeel van haar vrijheid gebruik wil maken of zich in een toestand van vrijheid wil bevinden, moet erop letten dat het gebruik van de vrijheid zelf niet de voorwaarden voor vrijheid in de toekomst ondergraaft' (45). Dit noopt tot een 'verzoening tussen arbeid, milieu en emancipatie' en 'ecologische modernisering van de economie', die veel van technologische innovatie verwacht, maar in een tussenzin is toch ook sprake van een 'waardige, scheppende omgang met de natuur (varkens en legghennen niet uitgezonderd)' (51). Dat laatste wijst erop dat er in elk geval ten aanzien van dieren sprake is van nog iets anders dan 'rationeel gebruik maken van de menselijke vrijheid'. Legbatterijen en varkens als vleesplanten ondergraven immers niet de voorwaarden voor toekomstige vrijheid van de mens. Ik ben reuze benieuwd of het debat in de PvdA op het punt van duurzaamheid nog een minder rationalistische benadering - en dus een echt 'beginsel' - voor milieubeleid oplevert. Men hoeft daarvoor niet per se naar het christelijk geloof te grijpen (wat is daar overigens op tegen?), maar kan ook bij het humanisme terecht, dat een seculiere respectvolle houding tegenover een met intrinsieke waarde beklede natuur ontwikkelde.⁴

✂ **Rode draden**
 bevat nieuwe interpretaties van de klassieke sociaal-democratische beginselen.

Verhaal en rangorde

Rode draden onderkent een spanning tussen verschillende uitgangspunten: meer vrijheid kan minder gelijkheid betekenen en omgekeerd. Een rangorde tussen de uitgangspunten, die dit probleem kan oplossen, wordt echter afgewezen. Het moet gaan om 'waardenpluralisme', waarbinnen geen eenduidige ideologische oplossingen bestaan, maar telkens gekozen moet worden (44). De vraag is of dit niet leidt tot pragmatisme. Zeker als men waarden als vrijheid en gelijkheid moet verzoenen, die principieel onverzoenbaar zijn. Meer van het één, betekent nu eenmaal minder van het ander. Als de PvdA de ene keer vrijheid laat prevaleren en de andere keer gelijkheid of solidariteit, wordt de partij net zo pragmatistisch en onvoorspelbaar als D66.

Als we in de rest van het rapport op zoek gaan naar concrete voorbeelden van zulke beslissingen, dan zien we inderdaad dat er wisselende keuzes worden gemaakt. Zo stelt men dat emancipatie betekenis heeft voor de mens als individu: solidariteit binnen de groep mag er niet toe leiden dat men de individuele vrijheid verliest. *Rode draden* kiest voor vrijmaking van het individu en dus soms

tegen gebondenheid en solidariteit (16). Op dit punt is er dus primaat voor de vrijheid. Tegelijk wordt er een lofzang aangeheven op de nieuwe gemeenschappen, zoals buurten, netwerken en zelfhulpgroepen. Maar hoe kunnen die functioneren als individuen zich telkens aan de groep kunnen onttrekken als het hun beter uitkomt? Elders wordt weer gesteld dat de gelijkheid voorop staat: 'Het abstracte idee van menselijke waardigheid krijgt concreet gestalte in het ideaal van gelijke kansen en uitgangsposities'. Bezwoeren wordt dat niet iedereen gelijk moet zijn, het gaat om gelijkwaardigheid (17). Gelijkheid van uitkomsten is geen absolute eis, maar blijkt toch wel een geldige interpretatie van het gelijkheidsbeginsel waaraan voldoende recht moet worden gedaan: verschillen in positie tussen mensen moeten niet te groot worden (20).

Rode draden zet dus een pragmatische lijn in, er worden geen duidelijke criteria gegeven voor de oplossing van de botsingen tussen gelijkheid, vrijheid en solidariteit. Impliciet is er echter naar mijn indruk wel degelijk een rangorde: gelijkheid en vrijheid staan voorop, solidariteit volgt. Deze vloeit logisch voort uit het emancipatiemotief, dat de beginselen overkoepelt en dus in een verband plaatst, er een 'verhaal' omheen weeft. Het zou de duidelijkheid in de politiek ten goede komen als een nieuw beginselprogramma van de PvdA hierin een minder pragmatische koers uitzette. Dat kan heel goed zonder in 'ideologische verstarring' te vervallen, door een aantal casus te bestuderen waarin vrijheid, gelijkheid en solidariteit botsen en vast te stellen waarom precies men in het ene geval zus kiest en in het andere geval zo. Vermoedelijk komt er dan een onderscheid tussen meer en minder fundamentele vormen van vrijheid en gelijkheid naar voren. Die kunnen benoemd worden. Vervolgens ontstaat er ook beter zicht op de rol van gemeenschappen en andere sociale verbanden, waarin solidariteit beleefd moet kunnen worden.

➤ **Duurzaamheid:**
vrijheid plus
ruimte- en tijds-
dimensie

Differentiatie van sferen

Een veel betere benadering van de actuele noodzaak tot 'vrijheidsbeheer' als opvolger van het emancipatiemotief treffen we in enkele uitermate interessante passages op pagina 19 en 20, waar *Rode draden* de kwestie van de gelijkwaardigheid tussen mensen behandelt. De tekst stelt hier: 'Bij dit type problemen erkent de sociaal-democratie de autonomie van maatschappelijke sferen (de markt, de politiek, het onderwijs, het gezin, de persoonlijke levenssfeer, de gezondheidszorg) die elk een eigen verdeelcriterium hebben dat voor die sfeer of die sector rechtvaardig is: ..(..).. prestaties tellen in de sport, behoefte geeft doorslag in de gezondheidszorg, competitie beheerst de markt, maar een samenleving als geheel is niet rechtvaardig als het telkens dezelfde mensen zijn die in de verschillende sferen of sectoren de boventoon voeren, hun gelijk halen of het meeste succes of respect verwerven. In een situatie van complexe gelijkheid is

er, mede door overheidsmaatregelen, voor gezorgd dat iedereen de kans heeft om in de verschillende ‘sferen’ aan zijn trekken te komen, op basis van de daar geldende maatstaven...(..) Het is vooral een kritische norm: in de praktijk overheerst de economische sfeer vaak de andere sferen en blijkt voor geld van alles te koop dat eigenlijk op andere gronden verdiend zou moeten worden. Waar de economische rationaliteit – die binnen haar eigen domein nuttig is – cultuur, politiek, wetenschap, recht en gezondheid gaat domineren, kan het ideaal van autonomie van sferen in combinatie met complexe gelijkheid in stelling worden gebracht(..). Erkenning van autonomie van maatschappelijke sferen is een gezichtspunt dat tot tempering van bureaucratische veranderingswoede aanleiding geeft’ (21). En: ‘Aansluitend bij de traditie van denken over solidariteit, kan geprobeerd worden het burgerschap te versterken, niet alleen in de organen van de politieke democratie, maar in alle organisaties en verbanden waarin mensen georganiseerd worden en waar solidariteitsproblemen kunnen worden aangepakt. In deze richting dienen we de betekenis van de ‘civil society’ opnieuw te waarderen’ (21).

Deze passages wijken sterk af van de betrekkelijk eenzijdige nadruk die er in het sociaal-democratische denken tijdens de periode Den Uyl gelegen heeft op de staatsgemeenschap als het verband waarbinnen vrijheid, gelijkheid en solidariteit moesten worden gerealiseerd. Ondanks Kalma’s kritiek op het étatisme en zijn pleidooi voor de sociale democratie was nog in het vorige verkiezingsprogramma van de PvdA,⁵ *Wat burgers bindt*, een duidelijke neo-republikeinse voorkeur voor slechts één gemeenschap, de politieke, herkenbaar. *Rode draden* onderscheidt nu echter in de samenleving allerlei ‘autonome sferen’, die ‘eigen maatstaven’ hanteren en waarin de overheid niet al te snel mag ingrijpen. Deze conceptuele innovatie sluit aan op het denken van de Amerikaanse filosoof Michael Walzer.⁶ Hoewel het werk van Walzer sterke parallellen vertoont met de idee van soevereiniteit in eigen kring in het werk van Dooyeweerd en met het katholieke denken over corpora met een zelfstandig leven, zijn de verschillen groter dan de overeenkomsten. Beide wijzen op gedifferentieerde sferen met eigen normen, die elkaar niet mogen overheersen. De sferen van Dooyeweerd en het katholieke denken staan echter in nauwe relatie tot werkelijke gemeenschappen en maatschappen, terwijl Walzer vooral oog heeft voor de verdeling van goederen en diensten over individuen. Walzers werk is een meer genuanceerde, want meer gedifferentieerde, versie van de distributieve rechtvaardigheid zoals die bijvoorbeeld door de sociaal-liberaal Rawls wordt gepresenteerd. Christen-democratisch is het echter niet.⁷

Hoewel dus niet gesteld kan worden dat de sociaal-democratie hier ideeën van de christen-democratie overneemt, is het wel zo dat de PvdA dichter bij het CDA zou komen te staan. Beide benaderingen tenderen immers naar een relatief grote autonomie voor gedifferentieerde maatschappelijke sferen. Dacht de PvdA tot

➤ Impliciet is er een rangorde: gelijkheid en vrijheid staan voorop, solidariteit volgt.

dušver toch overwegend in termen van functionele decentralisatie, dat wil zeggen: het vanuit een centraal punt delegeren van bevoegdheid, in *Rode draden* wordt het perspectief omgedraaid: er wordt geredeneerd vanuit autonome afwegingen tussen vrijheid en gelijkheid, die alleen vanuit het centrale punt kunnen worden gecorrigeerd als de ongelijkheid te groot wordt. Eigenlijk is dit het subsidiariteitsbeginsel, zij het dat het bonum commune dat tot ingrijpen legitimeert, slechts wordt opgevat als globale gelijkheid.

Alleen langs deze weg kan mijns inziens de spanning tussen de beginselen vrijheid en gelijkheid inderdaad opgelost worden, zonder in 'totalitaire verleidingen' te vervallen. De étatistische weg is sinds het Verdrag van Maastricht en de daarin opgenomen criteria van de Europese Monetaire Unie in elk geval in financiële zin afgesloten. Een voor de sociaal-democratie lange tijd kenmerkende Keynesiaanse stimulerende conjunctuurpolitiek is door de EMU-restricties op het overheidstekort en de nationale schuld in feite door Kok zelf verlaten, toen hij als Minister van Financiën in Maastricht de onderhandelingen over het EMU-verdrag voorzat. *Rode draden* trekt de hieruit noodzakelijk voortvloeiende conclusies, waar Kalma met zijn boek nog geen voet aan de grond kreeg.

Neiging tot liberalisme

Als men echter kiest voor maatschappelijke 'sferen' waarin solidariteit en gedifferentieerde gelijkheid in een zekere genormeerde vrijheid moeten kunnen worden beleefd, dan vergt dat bescherming van instituties en gemeenschappen waarbinnen deze afwegingen worden gemaakt. Hierboven merkte ik al op dat *Rode draden* als het moet kiezen tussen vrijheid, gelijkheid en solidariteit kiest vóór vrijheid en tegen gemeenschappen. Deze door het emancipatiemotief ingegeven voorkeur staat op gespannen voet met het type politiek dat nodig is en dat ik aanduidde met 'vrijheidsbeheer'. Jos de Beus noemt de wisselwerking tussen vrijheid en binding de kernvraag voor dit nieuwe beginselprogramma en voor de PvdA in haar derde eeuw.⁸ Maar, zegt hij, dan kom je er niet 'met luie bezinningsevenwichten, waarin het slechtste deel van de derde-wegliteratuur grossiert ('Valt individuele emancipatie nog met collectieve doelstellingen in verband te brengen?', of: 'Een nieuwe balans tussen arbeid en zorg'). Ik geef hem daarin volkomen gelijk. Het pragmatisme van *Rode draden* kan getypeerd worden als zo'n lui bezinningsevenwicht, waarin de kool en de geit gespaard worden. Als men het serieus meent dat solidariteit méér is dan het liberale wederzijds welbegrepen eigenbelang, dan zal men gemeenschappen - zoals de gezinnen - moeten erkennen en ondersteunen die van dit solidariteitsbesef werk maken. Dan moet je het overleg tussen werkgevers en werknemers het volle pond geven in hun eigen verantwoordelijkheid voor de breed op te vatten CAO-onderhandelingen. Dan zul je kortom, op allerlei terreinen beslissingsruimten moeten be-

schermen waarin deze afwegingen daadwerkelijk gemaakt kunnen worden, zonder dat *free riders* de overeengekomen afspraken kunnen ontduiken. Dan kun je niet tegelijk de wens uiten dat de samenleving nog verder geïndividualiseerd moet worden. Waarden als solidariteit en duurzaamheid vergen instituties, waar individuen actief vorm aan geven, maar die ook in zekere zin aan de individuen vooraf gaan en hen beperkingen opleggen. Soms gaat de institutie boven de vrijheid van het individu. *Rode draden* is hier niet helder, tendeeert eerder naar het liberalisme en ondergraaft daarmee haar eigen pleidooi voor complexe gelijkheid en differentiatie van sferen.

Dat geldt ook de passage over de vrijheid die beperkt moet worden door 'de gedeelde moraal van de rechtsstaat' (45). Helaas is nergens te vinden wat onder deze moraal verstaan moet worden. Ook niet in de Den Uyl-lezing van de voorzitter van de PvdA-commissie beginselen, waarin heel wat liberale stokpaardjes tot sociaal-democratisch gedachtengoed worden verheven.⁹ Is dat het liberale niet-schadebeginsel? Of behelst de gedeelde moraal van de rechtsstaat ook positieve normen, zoals de menselijke waardigheid?¹⁰ Zou de burgemeester van Nijmegen die in een bestuursrechtelijk conflict is gewikkeld met de exploitant van kooigevechten, met een beroep op de moraal van de rechtsstaat zulke gevechten mogen verbieden?¹¹ Met *Rode draden* in de hand komt men daar niet uit. Nu hoeven beginselprogramma's ook geen concrete beslissingen te dragen, maar ze moeten wel een beleidsrichting wijzen.

Verschillen met andere partijen

Tot een jaar of tien geleden waren de verschillen tussen de PvdA en andere partijen goed verklaarbaar uit de 'verhalen' van de verschillende politieke stromingen en de rangordes die deze verhalen aanbrengen tussen de beginselen van de partijen. Deze helderheid is verdwenen sinds de PvdA onder Kok het marktmechanisme accepteerde als een geschikt instrument om sociaal-democratische doeleinden te bereiken. Een nieuw beginselprogramma, dat de partij opnieuw positioneert, hoort nieuwe helderheid te scheppen.¹²

De zelfwaarneming in *Rode draden* is daarover niet erg helder. Het benoemt een verschil met het CDA bijvoorbeeld als volgt: 'Solidariteit staat in de sociaal-democratische traditie niet alleen voor georganiseerde, geïnstitutionaliseerde solidariteit. Het staat ook voor onderlinge betrokkenheid van burgers, voor sociale cohesie en belangeloosheid. Dat laatste aspect is ook te vinden bij de christendemocratie. Specifiek voor de sociaal-democratie is de gelijktijdige waardering van geïnstitutionaliseerde en vrijwillige solidariteit' (18). Dit standpunt is aantoonbaar onjuist. Het Programma van Uitgangspunten van het CDA zegt in artikel 6: 'Solidariteit houdt in dat nationaal en internationaal in wetgeving en beleid

mensen worden aangesproken om zorg te dragen voor elkaar, in het bijzonder de sterken voor de zwakken. In belastingen en sociale zekerheid is het draagkracht-beginsel essentieel'. Op dit punt is er dus geen verschil met de christendemocratie.

Er is nog een plek waar, zij het impliciet, naar een verschil met het CDA wordt verwezen. Dat is in de passage over individualisering. *Rode draden* neemt daar afstand van het gemeenschapsdenken met het argument dat dit denken verwijst naar traditionele gemeenschappen, variërend van het klooster tot het gezin, maar andere vormen van gemeenschappen vaak over het hoofd ziet (32). Zelf ziet het rapport 'telkens nieuwe vormen van gemeenschappen ontstaan, variërend van woongroepen, zelfhulporganisaties, buurtacties tot multiculturele initiatieven in onderwijs en welzijnswerk'. De sociaal-democratie staat daar positief tegenover en 'acht het een taak van de overheid om de voorwaarden te scheppen om dergelijke gemeenschapsvorming mogelijk te maken en te stimuleren'. Een echt verschil met het CDA valt ook hieruit echter niet te destilleren. Artikel 2.1.1 van Samenleven doe je niet alleen verwijst immers naar 'wijkverbanden, patiëntenorganisaties, sportorganisaties, organisaties voor vrede en ontwikkelingssamenwerking, vrouwen-, milieu-, consumenten- en andere bewegingen, besturen van scholen, ziekenhuizen en zorginstellingen, kerken en levensbeschouwelijke organisaties, vakbeweging, ondernemersorganisaties en land- en tuinbouworganisaties'. Traditioneel zijn de genoemde organisaties maar ten dele. Kloosters treft men in dit rijtje niet aan en over het gezin spreekt het CDA-program bepaald niet in traditionele termen. Een verschil zou alleen ontstaan als *Rode draden* werkelijk traditionele gemeenschappen steun zou willen onthouden, c.q. bestrijden. Dat zou echter strijdig zijn met het criterium dat 'het aan burgers en maatschappelijke organisaties is om zich actief in te zetten voor sociale cohesie' (32).

Ter zake van het verschil met het liberalisme zegt *Rode draden*: 'Vrijheid staat voor sociaal-democraten nooit op zichzelf. Het streven naar vrijheid betekent het zich vrij maken van onvrijwillige en onderdrukkende verbanden en het kunnen komen tot individuele ontplooiing. Vrijheid krijgt vervolgens vorm binnen sociale verbanden en wordt begrensd door de waarde van gelijkheid. Daarin onderscheidt de sociaal-democratie zich van het liberalisme waarin vrijheid meer wordt opgevat als 'eigen verantwoordelijkheid'. Sociaal-democraten delen met liberalen het ideaal van keuzevrijheid, maar verschillen met hen van mening over de waardering van collectieve verantwoordelijkheid die volgens sociaal-democraten nodig kan zijn om vrijheid mogelijk te maken en keuzevrijheid niet strijdig te laten zijn met het principe van gelijke kansen. In de sociaal-democratische visie is overheidsingrijpen soms noodzakelijk om de vrijheid te vergroten' (18). Ook liberalen menen echter dat overheidsingrijpen noodzakelijk kan zijn om individuele vrijheid mogelijk te maken. Geen liberaal in ons land is

➤ Het pragmatisme kan getypeerd worden als een lui bezinningsevenwicht waarin de kool en de geit gespaard worden.

ervoor om het sociale karakter van de rechtsstaat af te schaffen. De overheid dient ook volgens liberalen een minimale inkomensgarantie te verschaffen aan de individuen. De discussie met de sociaal-democraten gaat niet over de vraag of er een collectieve verantwoordelijkheid moet zijn, maar hoever die moet gaan.¹³ Het antwoord op die laatste vraag valt bij liberalen altijd minder ver uit dan bij sociaal-democraten, maar dat neemt niet weg dat het verschil gradueel is en niet principieel.¹⁴ Veel beter wordt het verschil met het liberalisme bijvoorbeeld aangegeven, als *Rode draden* stelt dat de vormgeving en 'zingeving van het bestaan niet alleen individuele, maar ook collectieve aangelegenheden zijn'(23). Dat laatste zal een liberaal nooit beweren, althans hij vindt dat de overheid zich ter zake moet onthouden. Zingeving en moraal zijn voor een liberaal zaken van het individu.

De conclusie luidt dat de verschillen met de christen-democratie en het liberalisme, zoals die door *Rode draden* worden opgevoerd, niet bestaan, respectievelijk gradueel en niet principieel zijn. Dat betekent ofwel dat men vanuit stereotypen inzake de politieke overtuigingen van de andere partijen redeneert, ofwel dat men wel degelijk in de richting van andere partijen opschuift, maar dat niet wil erkennen. Mij dunkt dat het eerste gebeurt, omdat het tweede het geval is.

Conclusie

De sociaal-democratie voorziet zich met dit ontwerpbeginselprogramma van een ideologische legitimatie voor haar politieke middenpositie door een essentieel element in haar politieke overtuiging op te nemen, dat ook altijd de kracht van de christen-democratie mede heeft bepaald, zonder dat zij hier inhoudelijk leentjebuurt speelt bij het CDA. Dat betreft de positieve waardering voor de verschillen tussen maatschappelijke sferen en de wens dat de overheid deze sferen in hun eigenheid beschermt tegen overheersing door de economische rationaliteit. Het zou een zegen zijn als de PvdA van dit streven daadwerkelijk beleid ging maken. Dat zou het einde van een aantal te ver doorgesloten privatiseringen moeten betekenen, het inruilen van het individualiseringsbeleid voor een facilitering van gemeenschappen en maatschappen waarin mensen gemeenschappelijk verantwoordelijkheid op zich nemen. *Rode draden* belijdt met de mond waardering voor een overheid die zulke voorwaarden schept voor gemeenschapsvorming en deze stimuleert. Als die wens in praktijk gebracht zou worden, zou dit het rapport meer van het liberalisme onderscheiden, dan de door *Rode draden* zelf als zodanig genoemde voorkeur voor overheidsingrijpen ten gunste van de individuele vrijheid. Dit verschil met het liberalisme is slechts gradueel. Het is echter de vraag of de sociaal-democratie werkelijk gemeenschappen wil stimuleren. Andere passages wijzen op het tegendeel. Voor het overige moet geconcludeerd worden dat *Rode draden* door haar pragma-

✎ **Rode draden neemt afstand van het gemeenschapsdenken met het argument dat dit denken verwijst naar traditionele gemeenschappen.**

tische benadering van botsingen tussen de beginselen vrijheid, gelijkheid en solidariteit van de PvdA een even onvoorspelbare partij zou maken als D66 is. Op dit punt valt nog meer helderheid te scheppen zonder in ideologische verstarrenge te hoeven terugvallen, waar men kennelijk bijzonder bang voor is. Buitengewoon benieuwd ben ik tenslotte naar de verdere gedachteontwikkeling terzake van het beginsel van duurzaamheid. *Rode draden* vat het op als een rationele vorm van vrijheid. Dat is niet voldoende om tot een werkelijke oplossing van het ecologische vraagstuk te komen. Daarvoor is een echt beginsel nodig dat vrijheid nader invult. Als de PvdA hier niet bijvoorbeeld bij het humanisme te leen gaat, dan zullen de christelijke partijen en Groen Links de enige partijen blijven die wel zo'n beginsel in hun politieke overtuiging hebben. Dat geeft hen een belangrijke voorsprong bij het ingaan van de nieuwe eeuw.

Prof.dr. C.J. Klop is verbonden aan het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Een voorpublicatie van dit artikel (in verkorte versie) was op 20 februari te vinden in de Volkskrant.

Noten

- 1 Deze merkwaardige gang van zaken is beschreven door Bart Tromp, 'Geen goed begin van beginseldebat', *Socialisme & Democratie* 1999/1, 3-7.
- 2 De rode draden van de sociaal-democratie. Rapport van de PvdA-Commissie Beginselen (Den Haag, oktober 1998). De commissie bestond uit Jet Bussemaker, Maarten Hajer, Paul Kalma, Geertje Lycklama à Nijeholt, Willem Witteveen, Thijs Wöltgens en Marjet van Zijl.
- 3 Voor het gedateerde - wat natuurlijk niet betekent: verwerpelijke - karakter van de benadering van de internationale verhoudingen zie Tromp, a.w., 5. Op de benadering van het milieuprobleem in *Rode draden* kom ik later terug. Een kritische reactie op het concept van de multiculturele samenleving in *Rode draden* is te vinden in: E. Tonkens, 'Betekent diversiteit het einde van de gelijkheid en solidariteit?', *Socialisme & Democratie* 1999/1, 8-12.
- 4 Bijvoorbeeld W. Achterberg, 'De intrinsieke waarde van de natuur', *Filosofie en Praktijk* 10 (1989) 2, 67-85. Of H. Achterhuis, *Van moeder aarde tot ruimteschip: humanisme en milieucrisis* (oratie Wageningen: LU 1990).
- 5 P. Kalma, *De illusie van de democratische staat* (1982).
- 6 *Spheres of Justice* (New York 1983). Zijn werk is in Nederland toegepast door dr Margot Trappenburg, o.a. in *Soorten van gelijk* (Zwolle: Tjeenk Willink 1993) en *Lokale rechtvaardigheid* (Zwolle: Tjeenk Willink 1994).
- 7 A.K. Huibers, 'Dansen om het moeras', *Christen Democratische Verkenningen*, 1994/11, 485-490.

✂ De conclusie luidt dat de verschillen met de christen-democratie en het liberalisme, zoals die door Rode draden worden opgevoerd, niet bestaan, respectievelijk gradueel en niet principieel zijn.

- 8 Jos de Beus, 'Het echte milleniumprobleem: hoe sociaal-democratische beschaving te handhaven en te verbreiden' *Socialisme & Democratie* 1999/1, 13-22, m.n. 15.
- 9 Willem Witteveen, *De rechtsstaat als beginsel* (Amsterdam: Dr J.M. den Uyllezing) 14 december 1998.
- 10 Vgl. CDA, *Samen leven doe je niet alleen* ('s-Gravenhage 1998) artikel 2.3.2.
- 11 'Nijmegen vecht tegen de kooi', *Trouw* 21 januari 1999.
- 12 Vgl. J.J.A.M. van Gennip en C.J. Klop, 'Wat zoekt een mens met idealen nog in de Partij van de Arbeid?' *De Volkskrant*, 4 april 1998.
- 13 Vgl. prof mr. B.M. Teldersstichting, *Liberalisme, een speurtocht naar de filosofische grondslagen* ('s-Gravenhage 1988) 151, 152.
- 14 Precies om die reden kon de PvdA ook met de vvd gaan regeren, toen zij tijdens het kabinet Lubbers-III de financiële grenzen van de overheid zo nadrukkelijk onder ogen had gekregen. De partij was daardoor wel gedwongen om het sociale optreden van de overheid anders te gaan organiseren. Zij koos voor de markt, zij het gebonden aan wettelijk vastgestelde uitkomsten, en werd daarmee compromisrijp voor de vvd.